

УДК 316.277.5

Вергун Ольга

СОЦІОЛОГІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПОСТСТРУКТУРАЛІСТИЧНА ПАРАДИГМА М.ФУКО

Стаття присвячена аналізу постструктуралістичної концепції громадянського суспільства. Розглядається проблема громадянського суспільства у працях відомого французького дослідника М. Фуко

Категорія громадянського суспільства була монополізована політичною теорією, тому її зміст залишався досить невизначеним, а саме поняття мало форму "етикетки", яка мала до того ж нормативістський характер. М.Фуко, якого ми розглядаємо як комплексного теоретика суспільства, а не тільки дослідника влади, запропонував теоретикометодологічний інструментарій задля концептуалізації громадянського суспільства як соціальної інституції в рамках соціальної теорії.

Поняття громадянського суспільства (яке визначається як форма соціальної організації і на відміну від політичних та економічних категорій передбачає колективну солідарність й одночасно індивідуальний волюнтаризм) можна розглядати як унікальний соціологічний концепт, стверджував Олівін Гоулднер майже двадцять років тому, захищаючи дане поняття від нападок марксистської критики [1].

Громадянське суспільство не є спільністю у вузькому традиційному значенні, яке акцентує, наприклад, класичне соціологічне розмежування понять *Gemeinschaft* та *Gesellschaft*, що перекладаються як "спільність" та "суспільство", або в значенні останніх зразків комунітарискої соціальної філософії.

Поняття громадянське суспільство слід розуміти настільки широко та глибоко, наскільки це в принципі можливо, включаючи всі варіанти угруповань, в дискретному, адміністративному, територіально визначеному середовищі.

В цій статті розглянемо, як дивиться на проблему громадянського суспільства відомий французький дослідник М.Фуко.

Образ сучасного громадянського суспільства, який пропонує Фуко, критикуючи наслідки, що загрожують свободі, індивіда, передбачає підхід до формування ідентичності. Індивіди можуть розвинути власну ідентичність, що виявляє "Я" (self) зовсім відмінне і, навіть, протилежне від того, якого вимагає суспільство. Фуко вважав, що ця проблема може аналізуватись за допомогою технології, яка зорієнтована на відкриття і формулювання істини стосовно "Я" (self). Іншими словами, Фуко демонструє позитивний внесок Просвітництва, доводячи, що завдання Просвітництва, яке так яскраво сформулював Кант, а саме - реалізація повного звільнення людських істот - ще досі не розв'язане. Ці проекти Просвітництва вимагають гранично напруженої, терплячої роботи, що надає нашому нетерпінню форми свободи, - писав М.Фуко.

Для розуміння технік саморозвитку ключовим є третій том "Історії сексуальності" під назвою "Турбота про себе". Фуко звертається до прикладу філософа-стоїка Сенеки, який вказував на те, що стиль саморефлексії був головним принципом його життя [2].

М.Фуко розглядає саморефлексивну діяльність як певний тип "адміністративного нагляду", за допомогою якого ми постійно оцінюємо нашу поведінку. "Адміністративний нагляд" виступає гарантом контролю, необхідного для підтримки стилю. Він допомагає розкрити ті можливості, яких ми прагнемо досягти. Завдяки уважному

інспектуванню себе, а також чесному визнанню того, які саме негативні наслідки є визначальними для нашої свободи (прийняття або відмова), певні підходи до життя дозволяють нам уникати ситуацій, коли ми втрачаємо контроль за нашим життям. М.Фуко зазначає, що ця інспекція є тестом влади і гарантом свободи: шлях, за допомогою якого ми можемо бути переконані, що ніхто не підпаде під владу того, що перебуває за межами нашого контролю [2].

Ми маємо прийняти як мотив у житті тільки те, що залежить від нашого суб'єктивного вільного і раціонального вибору [2]. На думку Фуко, для стоїків "досвід "Я" (self) не є відкриттям істини, схованої всередині Я, але є спробою визначити, що людина може і що не може робити зі своєю свободою" [3].

Турбота про себе є усвідомленням тих умов та перешкод, які неможливо подолати, а також тих, які ми можемо подолати власними зусиллями. Ми можемо зберегти нашу свободу, навіть коли не намагаємося подолати ті умови, що не підлягають нашому впливові. Навряд чи є сенс опиратись умовам, що не дають нам жодного шансу змінити їх - адже це забере всю нашу енергію та увагу, а в результаті ми втратимо можливість зосереджуватися на інших елементах життя. На противагу цьому, умови, що мають характер "перешкод на шляху", можуть бути подолані завдяки творчим підходам. Щоб досягти успіху, ми повинні охороняти і відстоювати власну свободу і гідність.

М.Фуко мав великий сумнів щодо того, чи може громадянське суспільство сприяти турботі про себе. Він доводить, що починаючи із XVIII століття громадянське суспільство розумілося як окрема сфера, яка протистоїть владі держави (моє підкреслення О.В.), і таким чином надає індивідам, дуже часто під гаслом економічної свободи, певну незалежність від втручання держави в їхнє життя. Завдяки цьому певна сфера громадянського суспільства символізує свободу та ініціативу, в той час як держава в громадянському суспільстві символізує

авторитарний контроль. Отже, окрема сфера громадянського суспільства є силою добра, а держава - силою зла.

Але для Фуко така картина є спрощеною. Адже приховується той факт, що влада пронизує окрему сферу громадянського суспільства у такі способи, які можуть бути визначальними для людей. Фуко вважає, що навіть окрема сфера в громадянському суспільстві може встановлювати владні стосунки між індивідом і його Я. Отже, постає питання, як обмежити владу, адже для Фуко "будь-які владні стосунки не є поганим самі по собі, але вони є фактом, що завжди містить у собі загрозу" [4]. Таким чином, необхідно ретельно досліджувати владні стосунки, які виникають у сфері громадянського суспільства, для того щоб визначити, чи не є вони негативними і як їх можна змінити.

Це є головною темою творчості М.Фуко. На його думку, влада пронизує суспільство, нав'язуючи індивідам певні способи бачення, дій, життя. Суспільство заперечує свободу людей, вимагаючи, аби вони постійно відчували нагляд над собою. Нагляд проявляється у поведінці владної меншості, яка опосіла "верхи" і керує людськими життями. Громадянське суспільство не є для Фуко універсальною відповіддю, оскільки воно саме вимагає громадянських чеснот (добročесності), які можуть стримувати виявлення індивідуальної турботи про себе.

Для Фуко власні ідеї не є ані теорією, ані методологією - скоріше його метою є розробка історії різноманітних способів того, як в західній культурі людські істоти перетворюються на суб'єктів. Він переконаний, що людський суб'єкт включений не тільки у відносини виробництва та сигніфікації (творення значень), але також і в контекст владних стосунків, які є надзвичайно складними. На противагу економічній історії, лінгвістиці та семіотиці, що пропонують нам інструментарій для дослідження виробництва і знакових систем, владні стосунки, згідно з парадоксальними

твердженням Фуко, позбавлені адекватного інструментарію дослідження. За Фуко, дослідження влади традиційно зводяться до юридичного дискурсу, головним завданням якого є відповідь на питання: що легітимує владу? А також до інституціональної моделі, яка задається питанням: що є держава? Як абсолютно обґрунтовані, ці підходи мають бути доповнені об'єктивацією суб'єкта.

Для Фуко надзвичайно важливим є історичне та практичне розуміння побудови теорії, що включає усвідомлення сучасної ситуації, в якій перебуває дослідник. Тривіальним є твердження про зв'язок перевищення влади і раціоналізацію, більш доцільно вести розмову не про цілісний процес раціоналізації суспільства та культури, а аналізувати цей процес в окремих сферах: божевілля, хвороба, смерть, злочин, сексуальність тощо. З цієї точки зору термін раціоналізація є ризикованим. На думку Фуко, нашим обов'язком є аналіз специфічних раціональностей, а не звернення до ідеї загального процесу раціоналізації.

М.Фуко пропонує нову економію владних стосунків, більш емпіричну, безпосередньо пов'язану із сучасною ситуацією, що передбачає більш тісний зв'язок між теорією та практикою. [Цей метод] має своїм вихідним пунктом форми опору різним формам влади. Коли вдатися до іншої метафори, він (метод) включає цей опір як хімічний каталізатор для того, щоб висвітлити владні стосунки, проаналізувати їх, визначити їхнє застосування... Радше ніж аналіз влади з точки зору внутрішньої раціональності, мій метод полягає в аналізі владних стосунків через антагонізм стратегії.

Наприклад, визначити, що наше суспільство розуміє під психічною нормальністю? Напевно, маємо дослідити, що відбувається в сфері божевілля. А що ми маємо на увазі під законністю в сфері незаконності? Для того ж, щоб зрозуміти, що є владні стосунки, ми, напевно, повинні дослідити форми опору та спроби, що здійснюються для дезінтеграції цих стосунків" [5].

М.Фуко пропонує розглядати владні стосунки в найширшому контексті, в який

включає такі владні позиції : чоловіків до жінок, батьків до дітей, психіатрів до психічно хворих, лікарів до населення, адміністрації до способів життя людей. Зовсім недостатньо сказати, що ця боротьба спрямована проти авторитету, хоча метою цього опору і є влада як така. В той же час ця боротьба призводить до парадоксального результату, ставлячи під сумнів статус індивіда: з одного боку, ця боротьба потверджує право бути відмінним і наголошує на всьому, що робить індивідів дійсно індивідуальними. З іншого боку, ця боротьба нівелює все, що виокремлює індивіда, розриває його зв'язки з іншими, розділяє громадське життя та силоміць прив'язує індивіда до його власної ідентичності. Тому ця боротьба спрямована проти "правління індивідуалізації".

Підсумовуючи, ми можемо погодитися із Фуко, що "головним завданням цієї боротьби не є наступ на якийсь конкретний інститут влади, групу, еліту, або клас, але скоріше наступ на техніку, форму влади.

Ця форма влади прикладає себе до безпосереднього повсякденного життя, категоризуючи індивідів, визначаючи їх індивідуальність, прив'язуючи до власної ідентичності... Це форма влади, яка робить індивідів суб'єктами.

Є два значення слова суб'єкт: підлеглий кому-небудь (subject) через контроль та залежність, або прив'язаний до своєї власної ідентичності через свідомість або знання про себе" [5].

Для Фуко, сучасна держава виступає новою матрицею, що упорядковує індивідуалізацію, іншими словами, держава дозволяє інтегрування з собою, але тільки за умови переформування їхньої ідентичності.

На противагу плюралістичним концепціям (Р.Даль), що розглядають владу як відносини між партнерами індивідуальними та колективними, влада є способом, яким певні дії модифікують інші дії. Таким чином, не існує влади як такої в чистому вигляді - влада існує тільки тоді,

коли її реалізують. Крім того, влада не є функцією згоди, або делегацією повноважень. Влада, на противагу насиллю, визначається тим, що це є спосіб дії, який не впливає на інших безпосередньо і миттєво. Таким чином, владні стосунки можуть реалізуватися, коли "інші" (відносно кого влада здійснюється) визначаються як діючі особи. І тому при зіткненні із владними стосунками можливе розкриття цілого поля реакцій та результатів. Зрозуміло, що ця концепція не заперечує зв'язку влади із застосуванням насилля та отриманням згоди. Але, хоча "консенсус насилля є інструментами або результатами, вони не конституують принципи або основну природу влади" [5]. Реалізація влади включає керування можливостями поведінки та упорядкування можливих її наслідків. Таким чином, влада пов'язана із правлінням (government), котре визначає шляхи, якими можуть бути спрямовані поведінка індивідів та груп: управління дітьми, душами, громадянами, родичами, хворими. Правити в цьому сенсі значить структурувати можливе поле дії інших. Коли ми визначаємо реалізацію влади як спосіб дії щодо дій інших, коли ми характеризуємо ті дії, як правління (government) однієї людини над іншою, ми включаємо важливий елемент: свободу. Влада може реалізуватися тільки стосовно вільних суб'єктів тією мірою, якою вони є вільними. Як пише Фуко, "в серці владних стосунків ... є непогора волі та непохитність свободи" [5].

М.Фуко посів особливе місце в модерній західній науковій думці, піднімаючи та аналізуючи складні й багатопланові проблеми сучасності, серед яких чільне місце займає громадянське суспільство в контексті сучасних новітніх механізмів реалізації влади в суспільстві.

Громадянське суспільство - це вимір соціальної організації, воно своїм корінням входить одночасно в радикальну індивідуалізацію та в безкомпромісний колективізм, що узагальнюються хабермасовським поняттям "сфери, де приватні особи збираються разом як публіка" [6]. Для потвердження такої широко розгорнутої солідарності необхідно, щоб суб'єктивні зобов'язання були делеговані національній групі як цілому. "Ми народ..." - це дещо більше, ніж історично конкретизоване звернення. Це - мова, яка дає можливість і допомагає утвердити громадянське в кожній битві за солідарність у суспільстві. До речі, там, де солідарність розповсюджувалася лише на колективність як таку, це призводило до партикуляризму, в основі якого лежать репресії, а не свободи. Комуністичні держави не менше, ніж демократичні віддані ідеї "народу". Розуміючи громадянську солідарність лише в її суто колективістському значенні, тоталітарні структури виправдовують свої державні органи управління як "народні демократії" [7].

1. *Gouldner A. The Two Marxisms.* – New York, 1980. – P. 363-373.
2. *Foucault M. The History of sexuality.* – Vol. 3. *The Care of The Self.* – New York: Vintage books, 1988. – 333p.
3. *Foucault M. On Genealogy of Ethics// Foucault reader/ edided by Poul Rabinow/.* – New York: Pantheon Boors, 1984. – P.368
4. *Foucault M. Politics. Philosophy. Culture/ Edited by Fawrence D. Kritzman /.* – New York: Routledge, 1988. – P. 168.
5. *Foucault M. Afterword: The Subject and Power// Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics, be Hubert L. Dreyfus and Poul Rabinov.* – New York: The Harvester Press, – 1982. – P. 208–226.
6. *Habermas J. Stuktural transformation of the Publc Sphere.* – Cambridge, 1989. – P.27.
7. *Pragner J. Totalitarian and Liberal Democracy: Two Types of Modern Political Orders// Neofunctionalzm.* – Beverly Hills, CA, 1985. – P. 179–210.

Vergun Olga

SOCIOLOGY OF CIVIL SOCIETY: POST- STRUCTURALIST PARADIGM OD M. FOUCAULT

Given Foucault's concern with the notion of power scholars have often overlooked his deep interest in conceptualizing the civil society. The paper offers a systematic account of Foucault's writings on the subject and argues that French social theorist came up with a political sociology version of civil society viewing it as a one of the sources of power.